

*Соцька А. М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії статистики;
заступник завідувача відділу
Офісу Президента України;
радник голови
Національної асамблеї людей з інвалідністю України*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОПЛАТНОСТІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОСОБИ В МЕЖАХ СУДОВОГО ВИРІШЕННЯ СПРАВ ПРО ЇЇ ДІЄЗДАТНІСТЬ

Анотація. У статті авторкою здійснено аналіз норм та положень українського законодавства і практики вирішення питань про фінансування судово-психіатричної експертизи, що проводиться в рамках судових процесів із розгляду справ окремого провадження, пов'язаних із визначенням обсягу дієздатності повнолітньої особи. Передусім зазначено про закріплені у спеціальному законі про судову експертизу засади фінансування судово-психіатричних експертиз, зміст яких зводиться до його здійснення за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету та в порядку, передбаченому чинним законодавством. Зауважено на законодавчо визначеній обов'язковості призначення судом експертизи у випадку, коли потребує встановлення психічний стан особи, зокрема і з метою подальшого вирішення питання про її недієздатність чи обмежену дієздатність. Акцентовано, що поновлення дієздатності особи також здійснюється на підставі висновку судово-психіатричної експертизи. Наведено норми законодавства, які вказують на безоплатність проведення судово-психіатричної експертизи для сторін судових справ окремого провадження, пов'язаних із визначенням обсягу дієздатності повнолітніх осіб. Резюмовано, що судово-психіатрична експертиза в рамках розгляду справ окремого провадження стосовно дієздатності повнолітніх осіб повинна проводитися за державні кошти. На підтвердження сформульованих висновків наведено приклад судової практики про призначення судової експертизи у цивільній справі, а також процитовано офіційну позицію Верховного Суду України з означеного приводу. Зауважено на проблемах покладання витрат за проведення судово-психіатричної експертизи на заявників та високої вартості такої експертизи з урахуванням фінансового потенціалу сімей, у складі яких є особи із психічними порушеннями. Насамкінець сформульовано пропозицію про потребу у здійсненні на державному та місцевих рівнях заходів із підвищення рівня обізнаності населення та працівників судової системи з досліджуваного у статті питання.

Ключові слова: судові витрати, судово-психіатрична експертиза, окреме провадження, недієздатність, обмежена дієздатність, психічний стан.

Постановка проблеми. Висновок судово-психіатричної експертизи за цивільним процесуальним законодавством є підставою для визначення судом із рішенням щодо обсягу дієздатності повнолітньої особи. Принагідно як стверджує ге-

неральний директор державної установи «Інститут психіатрії, судово-психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків Міністерства охорони здоров'я України» С.С. Шум висновок судово-психіатричного експерта є поширеним процесуальним джерелом доказів [9, с. 1212].

На практиці зазначена експертиза може бути досить дороговартісною (для прикладу, вартість може сягати майже 30 тис. грн [7]), а відповідно – непосильною для сімей, у складі яких є особи із психічними порушеннями здоров'я, адже такі порушення – переважаюча причина інвалідності, а інвалідність – один із чинників, які призводять до зuboжіння людей із психічними порушеннями зокрема, та їхніх сімей загалом.

Проведений, окрім іншого з огляду на зазначене, аналіз національного законодавства, передусім норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ), та огляд наукової літератури засвідчує актуальність теми оплатності судово-психіатричної експертизи особи в рамках судового вирішення справи про її дієздатність, неоднозначність практичних і наукових підходів до вирішення існуючих проблемних та спірних питань, пов'язаних із нею.

Також значимість задекларованого у статті питання підтверджується визначенням підпунктом 3 пункту 1 розділу VI «Рівність перед законом (стаття 12 Конвенції про права осіб з інвалідністю)» Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 285-р, завданням щодо вивчення Міністерством соціальної політики України, Міністерством юстиції України та Міністерством охорони здоров'я України питання щодо можливості звільнення від сплати за проведення судово-психіатричної експертизи особи, щодо якої розглядається справа про поновлення цивільної дієздатності чи продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною [2].

Стан дослідження. Різних аспектів задекларованого в цій статті питання та дотичних тем торкалися В.В. Курдюков, І.В. Стародубов, С.С. Шум, В.Д. Юришин та інші. Однак воно досі потребує конкретної відповіді в частині визначення із суб'єктом сплати відповідних судових витрат з точки зору науки.

Метою цієї статті є спроба аналізу законодавчого забезпечення та практики проведення судово-психіатричної експертизи в контексті її оплатності чи безоплатності в рамках судових

процесів із розгляду справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи із формулюванням відповідних висновків.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні закріплено низку норм про судово-психіатричну експертизу, які стосуються також судового вирішення питань про обсяг дієздатності повнолітньої особи. Окрім іншого, цими нормами регулюється і фінансовий аспект її здійснення. Зокрема загальні засади фінансування судово-психіатричних експертиз визначені у статті 15 Закону України «Про судову експертизу», а саме:

– проведення судових експертиз судово-психіатричними установами здійснюється за рахунок коштів, які безпосередньо і цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з державного чи місцевого бюджету, за винятком передбачених законодавством випадків [6]. Варто акцентувати, що такі винятки не стосуються питання визначення обсягу дієздатності повнолітньої особи;

– витрати на проведення судових експертиз судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України в цивільних справах відшкодовуються в порядку, передбаченому чинним законодавством [6].

Що стосується порядку проведення судово-психіатричної експертизи, його затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 р. № 865 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14 червня 2018 р. за № 719/32171) [3].

За потреби встановлення психічного стану особи суд зобов'язаний призначити експертизу (стаття 105 ЦПКУ) [8].

Також статтею 298 ЦПКУ визначено, що суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу. У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу [8].

Важливо зазначити, що за змістом вказаної статті призначення судово-психіатричної експертизи для встановлення психічного стану особи з метою подальшого визначення з питань про її дієздатність, недієздатність чи обмежену дієздатність є обов'язком суду, а не його правом. У протилежному випадку відповідна законодавча норма була б сформульована із застосуванням словесної конструкції «може призначити».

Згідно з частиною четвертою статті 300 ЦПКУ скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, в разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи. Водночас частина восьма цієї статті містить норму про те, що клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною повинно містити обставини, що свідчать про продовження хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого особа продовжує не усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, підтвержені відповідним висновком судово-психіатричної експертизи [8].

Процитовані положення ЦПКУ дають підстави для висновку про обов'язковість відповідної процедури з проведення судово-психіатричної експертизи для правильності вирішення питання про позбавлення, обмеження чи поновлення дієздатності повнолітньої особи. Тому, аспект оплатності чи безоплатності такої експертизи видається важливим поговіт.

У цьому контексті важливо зазначити, що нормою частини другої статті 299 ЦПКУ судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, віднесено на рахунок держави. І лише якщо суд установить, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, він стягує із заявника всі судові витрати. Про безоплатність судового розгляду справ окремого провадження, зокрема про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, зазначено і в частині сьомій статті 294 ЦПКУ, а саме: «при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом» [8].

Принагідно судові витрати – це судовий збір та витрати, пов'язані з розглядом справи, зокрема і з проведенням експертизи.

С.С. Шум у своїй науковій статті за темою «Нормативно-правове регулювання отримання судовим експертом винагороди за проведення судової експертизи» також акцентує, що при розгляді справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи визнання фізичної особи недієздатною судові витрати, у тому числі і витрати пов'язані з проведенням експертизи, відносяться на рахунок держави [10, с. 538].

Крім того, частиною першою статті 136 ЦПКУ суду надано право з урахуванням майнового стану сторони ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк у порядку, передбаченому законом, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі. Своєю чергою в частині третій зазначеної статті вказано, що з підстав, зазначених у частині першій цієї статті, суд у порядку, передбаченому законом, може зменшити розмір належних до сплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх сплати [8].

Що стосується судової практики, прикладом вирішення питання із судово-психіатричною експертизою є Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 30 листопада 2021 р. про призначення судової експертизи у справі № 757/52376/21-ц, якою призначено у справі судово-психіатричну експертизу, проведення якої доручено експертам Київського центру судово-психіатричної експертизи з попередженням їх про кримінальну відповідальність за відмову від дачі та за дачу завідомо неправдивого висновку. Аргументував таке рішення Печерський районний суд м. Києва, посилаючись на встановлені статтею 103 ЦПКУ умови призначення експертизи (необхідність спеціальних знань, ненадання сторонами відповідних висновків експертів), на частину першу статті 298 ЦПКУ стосовно призначення судом судово-психіатричної експертизи для встановлення психічного стану особи за наявності достатніх даних про психічний розлад її здоров'я, а також на визначене статтею 84 ЦПКУ право учасника справи в разі неможливості самостійно надати докази подати клопотання про витребування доказів судом, якими в цьому конкретному випадку є висновок судово-психіатричної експертизи [5].

Із зазначеного питання є також офіційна позиція Верховного Суду України, який на підставі перевірки правильності

застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм процесуального права дійшов таких висновків. По-перше, правило частини другої статті 299 ЦПКУ про віднесення на рахунок держави судових витрат, пов'язаних із провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, є спеціальним під час визначення того, чи повинен заявник під час звернення до суду з такими заявами сплачувати судовий збір. По-друге, на рахунок держави у справах окремого провадження про визнання фізичної особи недієздатною відносяться всі судові витрати – як судовий збір, так і витрати, пов'язані з розглядом справи, що узгоджується з правилом частини першої статті 133 ЦПК України. По-третє, відмінне від наведеного розуміння частини другої статті 299 ЦПКУ призведе до порушення права заявника на доступ до правосуддя, доступ до суду, що є неприпустимим [1].

Однак процитоване на початку цієї статті завдання низці центральних органів виконавчої влади з розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 285-р [2] засвідчує позицію Уряду про те, що він допускає можливість покладання відповідних витрат не на державу, а на замовника, що не узгоджується з вищезазначеним рішенням Верховного Суду України.

Висновки. Проведений аналіз задекларованої теми дає підстави для висновку, що відповідь на запитання про фінансування судово-психіатричної експертизи очевидна – ця експертиза в рамках розгляду справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи повинна проводитися за державні кошти.

Однак практика засвідчує часті випадки покладання обов'язку зі сплати за проведення судово-психіатричної експертизи в рамках відповідного окремого провадження заявниками. Така ситуація спричинена або правовою необізнаністю суб'єктів звернення до суду та безпосередньо суддів, або умислом. Вбачаємо одним зі шляхів вирішення цього питання – життя на державному та місцевому рівнях заходів із підвищення рівня обізнаності населення та працівників судової системи щодо особливостей судового розгляду справ окремого провадження про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи загалом, а також щодо порядку проведення та фінансування судово-психіатричної експертизи зокрема.

Література:

1. Постанова Верховного Суду України від 14 груд. 2022 р. у справі № 637/909/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/108025974>
2. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квіт. 2021 р. № 285-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80#Text>
3. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 трав. 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>
4. Про надання інформації : лист Міністерства юстиції України від 9 трав. 2023 р. № 57451/62322-26-23/11.7.

5. Про призначення судової експертизи у справі № 757/52376/21-ц : Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 30 листопада 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101578844>
6. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
7. Тарифи на платні послуги, що надаються комунальним некомерційним підприємством «Вінницька обласна клінічна психоневрологічна лікарня ім. акад. О.І. Ющенка Вінницької обласної Ради» (відділення № 9 судово-психіатричної експертизи). URL: https://vopnl.vn.ua/file/Tariffs_9.pdf
8. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
9. Шум С.С. Деякі процесуальні аспекти проведення судово-психіатричної експертизи. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1212–1218. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_201.pdf
10. Шум С.С. Нормативно-правове регулювання отримання судовим експертом винагороди за проведення судової експертизи. *Форум права*. 2014. № 1. С. 537–541. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_94.pdf

Sotska A. Problematic aspects of the payment of a forensic psychiatric examination of a person within the framework of judicial resolution of cases about his legal capacity

Summary. In the article, the author analyzes the norms and provisions of Ukrainian legislation and the practice of solving the issue of financing forensic psychiatric examination, which is carried out within the framework of court processes for the consideration of cases of separate proceedings related to the determination of the scope of legal capacity of an adult. First of all, it is mentioned about the principles of financing of forensic psychiatric examinations laid down in the special law on forensic examination, the content of which is reduced to its implementation at the expense of the state or local budget and in the manner prescribed by the current legislation. It is noted that the legally determined obligation to appoint an expert examination by the court in the event that the mental state of a person needs to be established, in particular, for the purpose of further solving the issue of his incapacity or limited legal capacity. It is emphasized that the renewal of legal capacity of a person is also carried out on the basis of the conclusion of a forensic psychiatric examination. Legislation norms are given, which indicate that forensic psychiatric examination is free of charge for parties to court cases in separate proceedings related to the determination of the scope of legal capacity of adults. It is summarized that the forensic psychiatric examination within the framework of consideration of cases of separate proceedings regarding legal capacity of adults should be carried out at the expense of the state. In support of the formulated conclusions, an example of judicial practice on the appointment of a forensic examination in a civil case is given, and the official position of the Supreme Court of Ukraine on the said occasion is also cited. The problems of placing the costs of forensic psychiatric examination on the applicants and the high cost of such examination taking into account the financial potential of families, which include persons with mental disorders, were noted. At the end, a proposal was formulated about the need to implement measures at the state and local levels to increase the level of awareness of the population and employees of the judicial system on the issues studied in the article.

Key words: court costs, forensic psychiatric examination, separate proceedings, incapacity, limited legal capacity, mental state.